

מטרת מאמר זה היא בירור עיקר הדין בעניין זה של ליכא דרכ"א. אני הקטן אמנם לא הגעתי להוראה, ואינני קרוב לשם כלל, אבל חושבני שבירור ההלכה כמות שהיא יציל רבים מכישלונות. וכל יר"א שיתבונן בליבו יראה עד כמה קל הוא לקיים את עיקר הדין, וכמה ממידת החסידות טבועה בו בפעמים רבות שנהג לעצמו בדרך החסידות. אשריכם ישראל!!!

עם זה בקשתי שטוחה לפני כל מי שיכול להאיר עיני במקומות שטעיתי בהם שישלח לי לכתובת המייל: darkeac770@gmail.com

מהות וגדרי ההיתר של 'ליכא דרכא אחריןא'

נפשיה'. הרי שכאשר יש דרך אחרת שילך בה אין לו לעבור בדרך שהנשים מכבסות בה, ואפילו אם יעצום את עיניו¹, ואם אין לו דרך אחרת מותר לו ללכת בדרך זו, ובזה היה לגמ' הו"א שהוא היתר גמור², ולבסוף חידשה שמצד

בגמרא ב"ב (נז:): נאמר 'ועוצם עיניו מראות ברע א"ר חייא בר אבא זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה, היכי דמי אי דאיכא דרכא אחריתא רשע הוא, אי דליכא דרכא אחריתא אנום הוא, לעולם דליכא דרכא אחריתא, ואפ"ה מיבעי ליה למינס

עוד תי' על קושיא זו בשרידי אש (פסחים, השלמות ס"ז), וכן ראה בשו"ת תורה לשמה (סי' שצד) שכן התיר באיסורי ראייה והרהור על פי גדרי אינו מתכוין, ובאמת שצ"ב עליו לפי"ז מדוע באיכא דרכא אחריןא נאסר אף שעוצם עיניו וכקושיית החפץ חיים, ונראה שפירש שאין האיסור אלא משום שמכניס עצמו למקום שעלול לבוא בו לידי מכשול של ראייה בכוונה, או משום לזות שפתים, אבל עצם הנאתו מהערוה אינה אסורה, והיתרו של התורה לשמה נכתב באופן שהערוה באה אצלו ולא הוא הכניס את עצמו למקום שהיא נמצאת בו כמבואר בדבריו, ושוא כל דבריו נאמרו רק באופן זה [ובאמת שדבר חידוש הוא להתיר איסורי ערוה ע"פ גדרי אינו מתכוין, שהם נאמרו לכא' רק כאשר מהות האיסור היא בהנאה, משא"כ באיסורי עריות שלא ההנאה עצמה אסורה אלא במה שנגרם לו עי"ז קירבה לערוה, ולזה מה יועיל שאינו מתכוין, ורק במקום שהחפצא של האיסור הוא איסור הנאה שייך לומר שכשאינו מתכוין אין המעשה מתייחס אליו כ"כ, אבל במקום שהעיקר הוא התוצאה מה יועיל שאינו מתכוין, וצ"ת].

וראה גם בשלמת חיים (אהע"ז סי' ס, ובמהדו' ישנה סי' תרפו) שהתיר נסיעה בעגלה שיש בה נשים פרוצות, אם רק בדעתו שלא לפנות אנה ואנה להסתכל, והוסיף שאם יש בידו ספר יעיין בו. ולכא' תמוה שהוא שלא כשיטת הראשו' שאסרו באיכא דרכ"א אף שיאנוס עצמו שלא להסתכל, ונראה שכוונתו שבימינו אנו כל הדרכים בבחינת ליכא דרכ"א, ואי דייקנן כולי האי לא אזלינן, ולכן לעולם מותר לילך כרגילותו ורק ישתדל שלא להסתכל משום מידת חסידות (וכלשונו 'העיקר שצריך להיות בדעתו שלא לפנות אנה ואנה ולהסתכל'), או שהחשיב את הנסיעה בעגלה כצורך כיון שהדרך ברגל אינה חשובה כדרכא אחריןא וכסברות שהעלה שם השואל (- ר"ש סובל) [וכסברא זו שבימינו כל הדרכים בחשש סכנת פריצות משמע גם באורחות הבית (שטרנבוך, הדרכה והערות פי"ג)].

² ההוה אמינא שאינו מהוייב בזה אפילו ממידת חסידות, היא משום שבעצמתו את עיניו עלול הוא להיות ללעג ולקלס לעוברים והשבים, וביותר ילעגו לו אם ידעו שעצמתו היא כדי שלא להביט בנשים. ועוד שמחמת עצמתו עלול הוא להיכשל בעץ ואבן או בבני אדם ולהינזק. בניחו (ב"ב נז: ד"ה אי). וכחפירוש השני כתב כבר ה"ד רמא (ב"ב נז: אות רסא).

¹ לכאורה נראה שעצימת עינים המדוברת בבאן, אינה עצימה כפשוטה שסותם עיניו מכל וכל, אלא שעוצמם 'מראות ברע' על ידי שמטה אותם למקום אחר, וכן פירשו הרשב"ם (ד"ה למינס) והמאירי (ד"ה מדת) לגבי עצימת העינים כשליכא דרכ"א שהיא הטיית העינים מהערוה ולא עצימה ממש. אבל אם עוצמם ממש שאינו רואה כלל שרי אפי' שאיכא דרכ"א. ויש להביא לזה ראייה מה"ד רמא, שלגבי המידת חסידות של עצימת עינים כשליכא דרכ"א פירש שיעצום את עיניו לגמרי [וכפי שיוכח להלן], ולגבי מה שכתבה הגמרא שאם יש דרכ"א רשע הוא כתב ה"ד רמא שכוונתה שלא יועיל מה שלא יתכוון לראות [וזהו 'אי דאיכא דרכא אחריןא ואזיל מהכא כי לא מיכוין נמי לאסתכלי' רשע הוא דלא הוה איבעי ליה למיזל מהכא']. והיינו שאם יעצום עיניו ממש אין סיבה לאסור אפי' באיכא דרכ"א [ואם לא שיש חשש שיפקח את עיניו, או שיכשל בקול או בריח וכדו', וראה בזה בתורת ההסתכלות (סי' ט)], ולא נאמר האיסור אלא כאשר רק מכוון את עצמו שלא לראות שבזה קיים איזה ספק מכשול. ואולם יל"פ בזה להמפרשים שמעם האיסור כשאיכא דרכ"א אפילו שמעצים את העינים הוא משום לזות שפתים [עיי' חפץ חיים (כלל ו באר מ"ח אות יד, בסו"ד)], שלפי"ז אפשר שילעיוזו עליו גם כשיעצום את עיניו לגמרי, ונראה שלצד זה יהיה הכל תלוי לפי הענין אם שייך שתהיה לזות שפתים או לא.

וכל זה הוא רק לפי פשוטו, אבל במרומי שדה (ד"ה אי) כתב שלשיטת הנימוקי יוסף (לא). מדפי הרי"ף, ד"ה היכי גם כשאיכא דרכ"א שרי בעצימת עיניו, ואע"פ שמביא עצמו לידי נסיון, ורק שאם לא יעצום יהיה רשע [וזהו שלא כמקום שליכא דרכ"א ששם עצימת עינים היא רק ממידת חסידות], ועיי"ש שפלפל בזה קצת בגדרי מכנים עצמו לאנוס [ובענין זה ראה גם בבתי כהונה (ח"ד בית המדרש דף ב ע"ד)]. ואמנם דברי המרומי שדה צ"ב כיון שכל לשונו של הנימוקי יוסף היא העתקה מהרשב"ם ולא מובן היאך שייך לומר שיש ביניהם מחלוקת, וצ"ג. וראה בחפץ חיים (כלל ו באר מ"ח אות יד) שתמה על סברת האיסור באיכא דרכ"א, שלכא' יש להתיר בזה משום דין לא אפשר ולא קא מכוין, ועיי"ש מה שתי' שביצרא דעריות החמירו יותר [וכעיי"ז כ' בספר משרת משה (עמיה, על הרמב"ם הל' תשובה פ"ד ה"ד)], ואמנם לשיטת הנימוקי קושיא מעיקרא ליתא ואה"נ בעוצם עיניו שרי ועייין

במהות עצימת העינים שצריך לעשות משום מידת חסידות אף שליכא דרכא אחרינא נחלקו הראשונים, שביד רמה (ב"ב נז: אות רסא)

ומה שבשפתי חכמים לא תי' כן נראה שהוא משום שסבר שאיירי באיכא דרכ"א וכסברת המליץ נעים שבסמוך]. אבל יעוויין ביפה תלמוד (בגמ' שם) שהוא פי' שהיה באופן שאין בו איסור כלל ונאסר להם להסתכל רק משום שכך הנהגת ת"ח, ולדבריו בודאי אין ראייה, וביאור אחר עד"ז כתב גם בטהרת הקודש (קדושת עינים פ"ד) עיין בהם. ובספר מליץ נעים (ויכוח נעים אות פה דף ל ע"ג מדפי הספר) סבר שדברי הגמ' נסובים על אופן שאיכא דרכ"א ולכן העמיד כשהיו הנשים לבושות בצניעות, ולדבריו אין להוכיח מהגמ' שגם בפרוצות אין איסור מדינא, אבל עכ"פ מדבריו של המליץ נעים עצמו יהיה מוכח כן, דלא הוצרך להעמיד שלבושות בצניעות אלא משום שאיכא דרכ"א, אבל אם לא היה דרכ"א לא היה קשה בעיניו להעמיד כשאינן צנועות ובעיקר הדבר שלא רצה להעמיד כשליכא דרכ"א, נראה שהוא משום שהיו נפנות בשדה הפתוח ולא היה מסתבר ליה שאין שם מקום אחר לעבור בו. אבל לכא' גם האוקימתא שהן צנועות היא קצת דוחק שהרי הותר להם לגלות עצמם, ואולי שייך לדחוק (שלא כהמליץ נעים) שבאותו המקום מאיזה טעם לא היה דרך אחרת לעבור בה.

ובקובץ אור ישראל (מאנסי, כרך י"ד טבת תשנ"ט, עמ' קעה) כתב חכם אחד שאין להוכיח מלשון 'לאו אורח ארעא' שהוא רק מידת חסידות, ואשכחן במקום אחר שנאמרה לשון כזו בדבר שהוא איסור מן הדין, והוא בגמרא בסוטה (כא:)' היכי דמי חסיד שומע כגון דקא טבעה איתתא בנהרא ואמר לאו אורח ארעא לאיסתכולי בה ואצולה', ושם הלא הוא דבר שנאסר מן הדין כשאין בו פיקוח נפש. ועם זה שראיה זו היא ראייה נפסדת, שהרי לא הגמ' כתבה שהוא לאו אורח ארעא אלא השומע הוא זה שאומר כן לעצמו, ואין להביא מזה ראייה ללשון שכתבה הגמרא עצמה, עוד זאת שהרי שם באמת הותר הדבר להצילה משום פיקוח נפש והשומע הוא שממציא סברות של חסידות מטופשה שיהיה אסור לו להצילה משום מידת חסידות, ולכן הוא בא בטענות של לאו אורח ארעא. ובאמת שפשוט הוא בכל דוכתא שלשון 'לאו אורח ארעא' הוא לשון של הנהגה טובה, והוא פשוט לכל מי שקרא או שנה דבר בדברי הגמ', ומ"מ אציין מקופיא שתי מקומות שברור שם שזהו הפירוש, והם גמ' ברכות (מטז:) ושם בתלמידי רבינו יונה (לו: מדפי הרי"ף ד"ה ואידי), ויד רמ"ה סנהדרין (לו: ד"ה מתני'). ומלבד זאת כך מבואר גם ביפה תלמוד שפתי חכמים ומליץ נעים הנ"ל שטרחו לפרש מדוע אין באמת בהסתכלות בנשי משום איסור גמור, והוא משום שסברו שלשון לאו אורח ארעא אינה מתפרשת כאיסור ממש. וראה גם בעולת שלמה (ליפשיץ, זבחים סג: ד"ה שם שלמים) שפשוט לו שלשון לאו אורח ארעא אינו איסור מדינא והתקשה עפ"י בדברי רש"י עיי"ש, וכעין זה ראה גם בפני יהושע (שבת כג: ד"ה שם דביתו; ביצה כה: ד"ה בגמרא) וראשון לציון (ביצה כה: ד"ה שם גמרא אורח).

וראה עוד כמה שנתבאר להלן אם לשיטת הרמב"ם והטוש"ע הוא ג"כ רק מידת חסידות.

³ וכלשון הרשב"ם (ד"ה היכי דמי) 'דמשתבח ביה קרא' חסיד הוא, וכלשון זו נמצא גם בר"י קרקושא. וכע"ז כתב במאיירי, וז"ל בקיצור 'מידת הצניעות' משובחת עד למאד, אף באנשים, דרך הערה אמרו עוצם עיניו מראות ברע זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה'. וכבר עמד בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' רכד אות יג) על דבר זה שהוא רק מידת חסידות לפנים משורת הדין, וכן הוא גם בעובר אורח (להאדר"ת, סי' רלז) אגרות משה (אבן העזר ח"א סי' נו ד"ה וגדולה) מעין אומר (ח"ב פ"ג סי' קמג) וחוט שני (אבהע"ז סי' כא סק"ה) נומשמע כן גם בעין אליהו (מגילה כח. ד"ה א"ל), וראה כע"ז גם במעין אומר (ח"ב פ"ג סי' קמג), ובקובץ תשובות (אלישיב, ח"א אור"ח סי' יג) הנוסח הוא 'ובדליכא דרכא אחרינא ולא עוצם עיניו לא צדיק ולא רשע הוה', וכן הנוסח זה נכתב כבר בספר מירא דכיא (לרבי מסעוד רפאל אלפאסי ראב"ד תוניסיה, נפטר תקל"ה. פרשת יתרו פ"כ פ"ז, דף רח. מדפי הספר). ובאמת שכ"ה פשטות לשון הגמ' שדנה בביאור הקרא דעוצם עיניו וכתבה 'זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה' שהוא לשון של התפעלות ששייכת רק כשדורשים הנהגה טובה שנרמזה בקרא, והוא גם בלשון יחיד (- 'זה שאין מסתכל') כיון שהיא מידה שמתקיימת רק בצדיקים ולא בכל העולם. וראה גם בספר חסידים (סי' ט) שמנה את עצימת העינים כאחד מהדברים שנוהג בהם החסיד, ואפשר שגם מדבריו יש ללמוד שהוא רק מידת חסידות. וגם רבי צדוק הכהן מלובלין (ישראל קדושים אות ב) כתב 'שאינו קדוש' עוצם עיניו גם בכה"ג של ליכא דרכא אחרינא. ובשרידי אש (פסחים, הוספות סוף סי' ז) משמע שעצימת עינים מחוייבת מן הדין, ואינה מידת חסידות אלא כשקשה לו לעצמם וכגון שאינו יכול לילך כך, אבל להסתכל בשופי אסור מדינא, וכתב שכך משמע ברשב"ם, וצ"ת היכן ראה כן בדבריו נראה להלן הערה 11 שגם הערוגת הכבושם (בכרך, אהע"ז סי' כא סק"ה) כתב שהטיית העינים מחוייבת מן הדין.

וראה עוד בברכות (סב:) שנאסר שם להסתכל בנשים בעת שהן מפנות עצמם רק משום שלא אורח ארעא הוא, וזהו לכא' אע"פ שאינן מכוסות כראוי וכמבואר בשו"ע (אור"ח סי' ג ס"ד), והוא מגמרא ברכות (כג:), ואם היו שם נכריות ודאי לא הקפידו אף על הלכה זו וגילו עצמם יותר. והיינו משום שהם בושות וגם משום 'עוצם עיניו', ומבואר שאין בזה איסור עצמי אלא רק משום שגורם לביישן או משום עוצם עיניו שהוא מידת חסידות, וכן פירש שם בברכת אברהם (ארלנגר, ד"ה כי). ואמנם ראה בדקדוקי סופרים שכתב"י הגירסא היא 'אינשי' ולא 'נשי' ולפי"ז ישבו שם גברים ולא נשים ואין ראייה שגם בנשים אין איסור מדינא. ומיהו עכ"פ ודאי נוסח הדפוס עיקר להלכה, ובפרט כשלא העירו בו הפוסקים למרות שנוסח הכת"י לא היה לעיניהם נובאמת בספר שפתי חכמים (ברכות סב: ד"ה דילמא) תמה מדוע נאסר האיסור רק משום אורח ארעא, וכתב שלג' הכת"י מיושב, אבל כאמור עכ"פ גירסת הדפוס עיקר ובה מוכח שבליכא דרכ"א האיסור אינו מהדין,

משמע שיעצמם ממש ע"י סגירת העינים⁴, אבל ברשב"ם (ב"ב נז: ד"ה למינס) ובמאירי (ב"ב נז: ד"ה מדת) ובפירוש הר"י קרקושא (ב"ב נז:) כתבו שיטה אותם לצד אחר⁵, ובפירוש הר"י בן חכמון (ב"ב נז:) הזכיר את שני הפירושים וכתב 'שיעצם עיניו או יצדד פניו וילך לו', וכעין זה כתב גם בשיטה מקובצת הנר (ב"ב נז: ד"ה ואפילו), וכן הוא גם בב"ח (אור"ח סי' א ס"ג)⁶.

השמטת הפוסקים

והנה הר"י (ב"ב לא. מדפי הר"י) והרא"ש (ב"ב פ"ג סי' עא) כדרכם העתיקו את כל דברי

⁴ בן משמע ממה שכתב שעלול לבוא ע"י העצמה לידי סכנה, והיינו משום שלא יראה אפילו במכשולות המונחים בדרך שלפניו, עיי"ש וכן דקדק מדבריו בתורת ההסתכלות (סי' טו). והנה בספר תורת ההסתכלות (סי' ט) כתב שלהרמ"ה מהוי"ב לעצום עיניו דייקא ואפי' שיסתכן עי"ז בנפשו, והוא משום שראיה אסורה ביהרג וא". ודבריו תמוהים, שהלא כל עצמות העינים כשליכא דרכ"א היא אך מידת חסידות, ולא יתכן שמחוייב ממידת חסידות למסור נפשו, ובדאי אם נתקל בראיה אסורה כל יום ויום. ומה שבי' הרמ"ה שבעצמותו הריהו מסכן את עצמו כוונתו לסכנה מועטת של נזק ולא לספק פיקוח נפש. וראיתי מי שהוכיח כן, שהלא אם הוא בחשש פיקוח נפש פשוט שאסור לו לבוא לשם ולסכן את עצמו, ואינו חסיד אם על ידי מעשיו בא לידי סכנת נפשות.

⁵ ובפשוטו הרשב"ם והמאירי אינם מצריכים עצמה ממש לעולם, ובדאי לא באופן שיסכן אותו, אבל יתכן שלא פליגי וכוונתם רק לאופן שהטיית העינים תועיל לסלק את הערות מתחום ראייתו [שבאופן זה בודאי יודה גם היד רמה שאי"צ לעצום ממש]. ומ"מ אי"ז הפשטות ובפשוטו משמע מהרשב"ם שעצמה ממש אינה נדרשת מהחולך כדרכו, וכשם שהר"י חכמון והב"ח התירו לבחור או בעצמת העינים ממש או בהסמט המבט. ויתכן עוד שהוא דרגא ע"ג דרגא, שבאופן רגיל אי"צ להתחסד כ"כ, אבל בעל דרגות גבוהות מאד צריך להתחסד עוד יותר ולעצום עיניו ממש (כשהדבר נצרך).

וכל זה הוא לפי פשוטו, אבל בפירוש הר"י (על עין יעקב ב"ב נז:) מבואר להיפך שהטיית העינים היא מידת חסידות גדולה יותר, וכתב שזהו השקלא וטריא בגמ', שגם בה"א ידעה שקיימת מידת חסידות לעצום את העינים, אבל להטותם לצד אחר סברה שאינו חייב אפי' ממידת חסידות, ומותר לו ללכת כדרכו, ולבסוף חידשה שהחסיד גם מטה את עיניו לצדדים.

⁶ וראה עוד בקובץ בנתיבות ההלכה (כרך ל עמ' 127) שבעל הקה"י נתן עצה ללכת עם משקפי שמש, והיינו שאף שרואה דרכם מ"מ הרי זה כמו שמסיט את מבטו [ויועיל שלא יצטרך להסיט ממש באופן שיבייש אותו, וגם לא יהיה לו כ"כ נסיון שלא להסיט את המבט].

⁷ וגם רבינו ירוחם (אדם וחיה נכ"ג ח"א, דף קצב טור ב) העתיק כדברי הגמרא בקיצור, וז"ל 'אסור לעבור דרך הנהר על

הגמרא כצורתם⁷. אבל הרמב"ם (איסור"ב פכ"א הכ"א) הטור⁸ והשו"ע (אבן העזר סי' כא ס"א) ועוד פוסקים⁹ כתבו רק את עיקר הדין שאסור להסתכל בנשים העומדות על הכביסה, ולא כתבו את פרטי הדין באיכא דרכא אחרנא ובליכא דרכא אחרנא. ופירש בספר ברכת אברהם (ארלנגר, ב"ב נז: ברשב"ם ד"ה רשע) שהטעם שלא הביאו את איסור ההליכה כשאיכא דרכ"א, הוא משום שסברו שאין זה איסור מדינא אלא שהיא הנחגה רעה, ולפי דרכו יש לפרש שלא הביאו גם את עניין עצמת העינים כשליכא דרכ"א כיון שגם הוא אינו מחוייב מדינא אלא ממידת חסידות¹⁰.

הכביסה משום נשים אם יש דרך אחר, ואפילו יעצום עיניו נקרא רשע, ואם אין דרך אחרת יטה עיניו לצד אחר. וכעין זה נכתב גם בספר הזכרון (מנוגז, ב"ב עמ' שכח). וכן הועתקה הגמרא כצורתה גם במנורת המאור (אבות, נר א' ח"ג פ"ב, עמ' 67 במהדו' מוה"ק) ראשית חכמה (שער הקדושה פ"ח) נתיבות עולם (למהר"ל, נתיב הפרישות פ"ב) ושל"ה (שער האותיות קדושת הזווג אות שכו).

⁸ אמנם בספרו קיצור פסקי הרא"ש (ב"ב פ"ג סי' עא) העתיק את עניין עצמת העינים כשליכא דרכ"א.

⁹ כן הוא גם באור זרוע (אלפא ביתא סי' לט), עין חיים (נדה ושאר עריות פ"ב, עמ' שיו), אלמרחשד אלכאפי (לרבי תנחום ב"ר יוסף, שהיה מהראשונים בתקופתו של רבינו פרץ, ערך 'כבס'), כלבו (סי' עה) וארחות חיים (כתובות סי' ט), וכן בפירוש מהרש"ל על הטור (אור"ח סי' קסה), לבוש (אהע"ז סי' כא ס"א), יוסף אומץ (נדה וערוה אות ה), חכמת אדם (שער בית הנשים כלל קכה ס"ג), פת לחם (חביליו, הל' דרך ארץ דף יג: מדפי הספר), ונדהי ישראל (להח"ה, פכ"ד).

וראה בפסקי הר"ד (ב"ב נז: ד"ה א"ר) שהזכיר רק את הדין של עצמת העינים כשליכא דרכ"א, וז"ל 'א"ר חיה בר אבה זה שאינו מסתכל [בנשים] בשעה שעומדות על הכביסה, ואע"ג דלית ליה דירכא אחרנא מיבעי ליה למינס נפשיה שלא יסתכל, וכע"ז נכתב גם במאירי (ב"ב נז: ד"ה מדת) קיצור פסקי הרא"ש (ב"ב פ"ג סי' עא) ואגודה (ב"ב סי' קב).

¹⁰ ולפי"ז נמצא שאין ללמוד חידושים להלכה מהשמטה זו, וכן משמע גם בצפנת פענח (איסורי ביאה פכ"א הכ"א) שהעיר על ההשמטה וכמדומה שלא למד ממנה כלום. ונראה שאין כוונת הרמב"ם ושאר הכותבים כמותו, אלא ללמד את עיקר הדין שאסור להסתכל בכובסות, ואולי כוונתם ללמדנו בזה שאף שהוא אבר שלפעמים מגלות אותו, ובמקום הכביסה הוא רגילות לגלותו, אע"פ כי דינו כדין מקומות המכוסים, ואפילו בנהר ששם דרך ורגילות לגלותו, וכסברא זו כתבו הראשונים בברכות (כד: בנדי לבאר את עיקר הדין של שוק באשה ערוה, עיי"ש בחידושי הרא"ה (ברכות כד: ד"ה ושוק) ריטב"א (ד"ה שוק) תוס' הרא"ש (ד"ה ואמר) ושיטה מקובצת (ד"ה שוק) [ולגבי סברא זו ראה עוד בשו"ת יביע אומר (ח"ו אור"ח סי' יד)] והרמב"ם השמיט את דין שוק באשה ערוה ורמז לו בהלכה זו של הבטה בכובסות, ועיין בעינים למשפט בברכות

ואמנם קיימים ביאורים נוספים בביאור השמטה זו, ולדעת מקצת נמצאה חומרא גדולה בדינים אלו, אלא שדבריהם צ"ב, וראה הערה 11.

שם (אות יט). ואפשר עוד שאין חידוש להלכה בדין זה, וכתבוהו רק משום שהבטח בכובסות הייתה עלולה להיפרץ, ובדרך כלל לא היה אפשר להביט בנשים משום שהיו ספונות בביתן, ורק בעת יציאתן לכביסה היו נכשלים בהן. וכך משמע בארחות חיים (כתובות סי' ט) שכתב 'אסור להסתכל בפני נשים בשעה שעומדות על הכביסה', הרי שאזהרתו אינה על מקומות המכוסים שמתגלים רק בעת הכביסה, אלא אף על הסתכלות בפניה הנשים, שבעת הכביסה עלולים להיכשל ולהסתכל בהם. ועי'. ועכ"פ מטעם זה לא נכנסו לפרטי הדינים של ליכא דרכ"א ואיכא דרכ"א משום שהיא מידת חסידות.

ויש להביא אסמכתא לזה מסדר הדברים בערוך השלחן (אבהע"ז סי' כא ס"א) שגם הוא העתיק כלשונם של הרמב"ם והטוש"ע ושוב המשיך וכתב את החילוק של ליכא דרכ"א ואיכא דרכ"א, והיינו שסבר שהוא תוספת שראוי להוסיפה על דברי הפוסקים, ואין היא סותרת לדבריהם [ומה שהם לא כתבוהו זהו רק משום שהיא מידת חסידות, או מטעם אחר].¹¹ בביאור ההשמטה על דרך זו נאמרו שלוש ביאורים, וכדלהלן.

א. בספר מירא דכיא (פרשת יתרו פ"כ פ"ז, דף רה. מדפי הספר) פירש שזהו משום שתפסו שגם כשליכא דרכ"א אסורה ההסתכלות מן הדין ועצימת העינים מותרת גם כשאייכא דרכ"א, ולפיכך סתמו הפוסקים וכתבו שההסתכלות אסורה בכל אופן והדרך לעולם אינה אסורה [ועי"ש שביאר את סדר דברי הגמ' לשיטה זו, וכתב גם שמה שלא תירצה הגמ' שאייכא דרכ"א ועוצם את עיניו, זהו משום שאם הולך שם אף שיש לו דרך אחרת בודאי שהלך לשם בכדי להסתכל ולא יעצים את עיניו ושוב רשע הוא]. וכסברא זו כתב מדיליה גם בספר אז נדברו (ח"ז סי' עה) [ובאופן קרוב לזה כתב גם בספרו תורת ההסתכלות (סי' ט)]. ואמנם כתבו האחרונים הנ"ל שנמצאה לפי"ז מחלוקת בין הפוסקים, שברשב"ם ובעוד ראשונים משמע שמהניא עצימת עינים כשליכא דרכ"א, ולשיטת הרמב"ם ועוד פוסקים עצימת העינים לא תועיל אף בזה [ויש להעיר שבמירא דכיא הביא שברא"ש משמע כהרמב"ם, וכוונתו לקיצור פסקי הרא"ש שהרי הרא"ש העתיק את ההיתר של ליכא דרכ"א].

ועל פירוש זה יש להעיר ב' הערות. הא' שבשו"ע העתיק דין זה בסתמא ולא הזכיר כלל שקיימת שיטה אחרת, ואילו היה הדבר תלוי באשלי רברבי ופסק רק כשיטת חלק מהראשונים הלא היה לו להביא שיש שיטה החולקת, ובפרט שגם בבית יוסף, ששם דרכו להאריך, ציין על דין זה רק את הגמ' בב"ב ולא רמז שהוא ע"פ הבנת הרמב"ם וכדו', ומשמע שלא נאמרו בדבריו חידושים והם מבוארים מהבנת הגמ' כפשוטה וכפי שפירש הרשב"ם. וגם בעוד ספרים עשו כך וציינו רק לדברי הגמרא [ראה לבוש (אבהע"ז סי' כא ס"א), ובאר הגולה (אות ד)]. וראה גם באלמרחד אלאפי (ערך 'כבס') שהביא רק את האיסור להסתכל בכובסות, וכנסחתו של הרמב"ם, וכתב שהוא דין המבואר בחז"ל. והב' שאם אמת נכון הדבר שקיימת מחלוקת בענין בין הראשונים, הלא הועיל הדבר רק ליישב את דברי הרמב"ם, אבל השו"ע הרי דרכו להכריע כשיטת הרי"ף והרא"ש כשהם חלוקים על הרמב"ם, וכאן הרי שניהם העתיקו

ועכ"פ להלכה ודאי סוגיין דעלמא שכאשר ליכא דרכ"א מותרת ההסתכלות מן הדין, וכפי שהובא (בהערה 3) מלשונות הראשונים ומהאחרונים. ומן הדין החשיבוהו בהבטח זו כאנוס¹².

את דברי הגמ' כצורתה ומדוע פסק השו"ע שלא כוותיהו [הערה זו ראיתי בספר עטרת פז (ח"א כרך ג אבן העזר סי' ו ד"ה אמנם קושטא), ועיי"ש שהגר"ע יוסף בספרו שו"ת יחיה דעת (ח"ה סי' סג) העתיק את דבריו של האז נדברו, אבל כשהרצה בפניו את הטענה הנ"ל הסכים על ידו ואמר שהעתיק את הדברים רק כתוספת להערה בעלמא ולא כהכרעה לדינא. ואכן ראה בספר מעין אומר (ח"ב פ"ג סי' קמג) שלחלכה תפס הגר"ע שההסתכלות כשליכא דרכ"א אסורה רק משום חסידות].

ב. בספר ערוגת הבושם (בכרך, אהע"ז סי' כא סק"ה) כתב שלא הוזכר ההיתר בליכא דרכ"א, דאף שאינו מחוייב מן הדין לאנוס את עצמו, מ"מ הטיית העינים לצד היא דבר שאפשר לעשותו בקל, ואינו מוגדר כאנוס, ולפיכך חייב לעשותו מן הדין [ואי"ז כהמירא דכיא והאז נדברו שהם סברו שלחלכה אין כלל היתר של ליכא דרכ"א, ואילו להערוגת הבושם קיים היתר כזה אלא שהטיית העינים מחוייבת מן הדין. וגם הוא שלא כהמירא דכיא והאז נדברו כמה שהם כתבו שעצימת העינים מועילה גם כשאייכא דרכ"א, שהוא פרט דין שהערוגת הבושם לא כתבו].

וגם על פירושו יש להעיר בתרתי, הא' מדוע עכ"פ לא הזכיר השו"ע את הדין שכשאייכא דרכ"א נאסרה ההליכה גם כשעוצם את עיניו. ב' עצם החידוש שהטיית העינים מחוייבת מן הדין תמוהה שהיא נגד דברי הרשב"ם והרמ"ה ועוד ראשו' שכתבו לגבי המידת חסידות שעניינה הוא הטיית העינים [וכמובא לעיל], וא"כ מצד הדין אינו חייב בהטיה [ואף לשיטת הרמ"ה שממדת חסידות חייב אף לסגור את עיניו ממש, מ"מ יתכן שמצד הדין אינו חייב אפי' בהטיה].

ואמנם קצת יש להביא אסמכתא לשיטה זו המחייבת את ההטייה מעיקר הדין, מלשונות של כמה ראשו' שכתבו שצריך להעצים עיניו, וכמובא בהערה 14, והיינו שצריך להטותם. אלא שבאמת לשון זה לקוחה מהגמרא שהיא כבר כתבה ש'מביעי' ליה למינס נפשיה, וכשם שיתפרשו דברי הגמ' שלא כחוב מן הדין, כך יתפרשו גם לשונות הראשו'. ובפרט בולט הדבר ברשב"ם (ד"ה אנוס) ובמאירי (ב"ב נז: ד"ה מדת) שכתבו לשון זה של 'צריך' ואעפ"כ מפורש בדבריהם שאי"ז חוב מן הדין. וראה עוד ברדב"ז (ב' אלפים נז) שפעמים שלשון 'צריך' שייכת בדבר שאינו מחוייב מן הדין, ואכמ"ל.

ג. בחידושי בתרא (ב"ב נז: סי' תסב) כתב שאין להתיר משום ליכא דרכא אחרנא אלא כשהלך על שפת הנהר וכדו', שבאופן זה הוא עוסק בהליכתו ולא יבוא לידי הרהור, וכיון שמציאות זו רחקה השמיטוה הפוסקים. וגם על תירוץ זה יש להעיר שהלא דרכו של הרמב"ם להביא כל חידוש שנתחדש להלכה, ואף אם הוא רק הילכתא למשיחא, ולא היה לו להשמיט הלכה זו רק משום שאינה מצויה. ומלבד זאת הוא דוחק להעמיד את כל דברי הגמרא רק במהלך בדרך מסוכנת, שהלא בגמרא אין רמז לזה, ומשמע ממנה שכאשר ליכא דרכא אחרנא שרי בכל גווני, ואפילו כשהדרך שסמוכה לנהר אינה משובשת כל כך בשיעור כזה שיתפוס את כל מחשבתו.

¹² כן הוא לשון הבתי כהונה (ח"ג, בית דין סי' יב, דף יח. מדפי הספר).

שלא בדרך העברה

ובאופן זה של ליכא דרכ"א, בפשוטו מדינא מותרת ההסתכלות, אף כשמסתכל ממש ולא כבדרך העברה בעלמא, ואמנם לא יעצור עצמו להתבונן, כיון שהוא שלא לצורך, אבל מה שהוא תוך כדי ההילוך שרי.

וכן מבואר ברשב"ם שכתב 'אנוס הוא אם **מסתכל דרך הליכא**'¹⁶, והיינו שמה שרואה תוך כדי ההליכה [או השחות] הנצרכת מותר, אבל לא יעצור מהליכתו סתם ויתבונן¹⁷.

מגוסטנין בתורת השערה בעלמא, ובטעות העתיקהו משם כעובדה מוגמרת.

¹⁶ וכלשון זו כתב גם הרגמ"ה (ד"ה אנוס) וז"ל 'אנוס הוא אי **מסתכל דרך הליכא**'. וכ"ה גם בר"י קרקושא.

¹⁷ כן הוא לפי פשוטו, וכלשון הרגמ"ה שבדרך ההליכה מותרת ההסתכלות ממש, ולא בדרך העברה בלבד. ומטעם זה התיר באגרות משה (אבן העזר ח"א סוף סימן נו) את השחות על שפת הים כשליכא דרכ"א אע"פ שיהיה מוכרח להסתכל בערוה לזמן ממושך, וממדת הזהירות הריני מעתיק את לשונו 'אבל במי שסובר שיותר נוסה שלא יבוא בזה לידי הרהור מותר לילך לפרנסתו ולשאר צרכיו בליכא דרכא אחריתא במקום שיושבות הנשים מגולות בשרן שדרכן לכסות, **וכן אם צריך לרפואה להיות אצל חים נמי אם סובר שלא יבוא לידי הרהור מותר להיות שם אם אינו מוצא מקום ושעות שאין שם נשים**, ואם אינו בטוח צ"ע לדינא' ונראה גם במועד לכל חי (סי' ט סכ"ז) שהתיר לבעל ללכת עם אשתו לים לצורך רפואתה, הגם שהזהיר ממכשולות רבים המצויים שם. ואולם יתכן שאין כוונתו למכשול של לבוש בלתי צנוע, ואולי מכשול זה לא היה בזמנו. ואמנם בשו"ת יחזק דעת (ח"ה סי' סג) חלק על האגרות משה וכתב שהותרה רק הסתכלות בדרך העברה בעלמא, אבל לא הביא מקור לדבריו, ובפשוטו מה שהתירה הגמרא כשהולך אצל הנחר הוא אע"פ שבכל דרך הליכתו יש בנהר נשים כובסות, ולא יראה אותם רק בהעברה בעלמא, ואפ"ה מותר לו מדינא שלא להטות את עיניו, ולא איירי דווקא כשיש כובסת אחת או שתיים ונבאמת שלדברי היחזק דעת נמצאה חומרא גדולה בהרבה מקרים וכגון שצריך להמתין בתור או ליסוע בתחבורה ציבורית או לטוס במטוס וכדו', שכולם דומים לפעמים לחוף הים, בכך שלא יוכל להסתכל רק בהעברה בעלמא, ולשיטת היחזק דעת יהיה אסור ללכת שמה. ואולם, יתכן שאף האגרו"מ לא התיר בזה לכל צורך אלא רק כשנצרך לרפואתו, ומשום שכשהוא מקום הפרוץ מאד צריך שיהיה צורך גדול יותר, וצ"ת. ולע"ע לא ראיתי מקור לחילוק בזה. ועיוין באגרות רבנו (מהדו"ח, ח"ה עמ' צו), שגם כתב שבדרך העברה שרי, ונוהג כן בבני ברק שכשנוסע באוטובוס יש נשים פרוצות בלי שרוולים והוא מסייע את ראשו מהם לכיוון החלון, ומה שרואה בחלון הוא העברה בעלמא. ומשמע לכאן שתפס שמה שאינו בדרך העברה בעלמא אינו מותר, ומשמע כך גם בלשונו עיי"ש, והוא כשיטת היחזק"ד ונאמנם שייד לדחוק שאין כוונתו לאיסור אלא למה

ומ"מ הגם שהיא מידת חסידות, מ"מ לשון הגמרא היא 'מיבעי' ליה למיננס נפשיה, ומבואר שכך צריך לנהוג, ואף שבספר רוב דגן (ב"ב נו: ברשב"ם ד"ה למיננס) פירש שהכוונה היא שמי שהגיע למדרגת החסידות מחוייב לנהוג כן¹³, מ"מ בלשונות הראשונים יש משמעות שראוי מאד שכל אדם ינהג כמידת חסידות זו¹⁴, וכן מבואר גם בזבח השלמים (ע"ז מח: דף יא ע"ד מדפי הספר)¹⁵.

¹³ וכתב עוד הרוב דגן שהוא הוכחה שכופים על לפניו משורת הדין, ונראה שכוונתו לכפית מי שראוי למידה זו, ויש לבדוק בגמ' בבא קמא (ק:) ובתוס' שם.

¹⁴ כפי שנתבאר כן הוא פשטות לשון הגמ' שכתבה שמיבעי ליה למיננס נפשיה, ואמנם בלשון הגמ' שייך לפירש שדבריה נאמרו על המתהלך בחסידות, וכפי שפירש הרוב דגן, אבל יש מהראשונים שכתבו בסתם לשונות שצריך לאנוס את עצמו [ממדת חסידות] ומבואר שכל אדם צריך לנהוג בהנהגה זו, ראה אור"ח (ח"א סי' תרפ) פסקי ריא"ז (ברכות פ"ג הלכה ג ס"ו) מאירי (ב"ב נו: ד"ה מדת) קיצור פסקי הרא"ש (ב"ב פ"ג סי' עא) ספר הזכרון (טנוג', ב"ב עמ' שכח) ורבינו ירוחם (אדם וחוה נכ"ג ח"א, דף קצב מור ב). וכלשון זו של 'צריך שיעצים את עיניו' כתוב גם בב"ח (אור"ח סי' א ס"ג).

¹⁵ וראה גם בערוך השלחן (אבן העזר סימן כא ס"א) שהעתיק בסתם שיסתום עיניו משום (מידת חסידות של) עוצם עיניו, ומבואר שכך יש לנהוג למעשה. וכן הוא גם באגרות משה (אור"ח ח"א סי' מ) וז"ל 'זוה (הכמה בכוונה במקומות שאין צריך לכסותם) אסור בכל מקום אפילו ברחובות ויש חיוב על כל אדם להביט כפי האפשר למטה כשהולך בשוק אך לא באופן שיהיה פרוש קיזאי שיהיה מקיז דם לכותלים עיין בסוטה דף כ"ב וברש"י שם ד"ה מקיז. וכן כשבאה אשה לשאול להרב שאלה בעניני איסור והיתר מחוייב להשתדל שלא להביט בפניה כדי שלא יבא לידי חטא ח"ו מהראיה וכן בכל מקום שפוגע בנשים', וכיוצא בזה כתב גם בחלק אבן העזר (ח"א סוף סי' נו) ונאין כוונתו לאיסור מן הדין וכשיטת הערוגת הבושם והאז נדברו המובאים לעיל, שהלא בחלק אבן העזר שם (ד"ה וגדולה) כתב בפירוש שמדינא מותר להסתכל כשליכא דרכ"א, וכפי שצוין בהערה 3, ויתכן שמשמע כן גם בשלמת חיים (אהע"ז סי' ס, ובמהדו"י ישנה סי' תרפו) וכפי שנתבאר בהערה 1.

כמו כן, מבואר עוד בספר חסידים (סי' קעז) שאף שכנודמנה לו ראייה לאנוס, יצטער על כך שנתחלל שמו של הקב"ה ולא יהיה ח"ו כשמה לאיד שנודמן לו לעבור עבירה בדרך של היתר, ויחשוב בליבו שמה חטא היה בידי שזימנו לי שאראה ראייה זו ויודיע גם מה שמספרים על רש"י שראה אישה נכרית ונצטער ע"ז עד שנתברר לו שבה יבין מהו האפוד וכפי שכתב באמת בפירושו על התורה (שמות פכ"ח פ"ד). ואמנם אין למעשה זה מקור מהימן, וכמדומה שהוא נכתב לראשונה בספר שיח שרפי קודש (ח"ה דף כד). בשם רבי יחיאל מאיר

כשיבוא לידי הרהור

כתב בחוט שני (אבהע"ז סי' כא סק"ה) שההיתר של ליכא דרכ"א הוא רק על עצם הראיה, אבל אם יודע שיבוא לידי הרהור אסור. ובאגרות משה (אהע"ז ח"א סי' ס) הסתפק בזה שמא גם במהרהר שרי.

ואולם צ"ב היאך שייך לאסור בזה, ואילו נתפוס כך שאף בליכא דרכ"א הרהור אסור נמצא שכל ההיתר של ליכא דרכ"א נפל בבירא אצל רובא דאינשי¹⁸, והוא גם דבר שאין הדעת סובלתו שהרי רובא דאינשי אינם יכולים שלא להרהר ונמצא שלא יוכלו לצאת מביתם אם לא

שצריך לנהוג ע"פ מידת חסידות, וקצת ראייה לזה ממה שכתב שגם בעל הקה"י עצמו נהג להקל בראיה תוך בהעברה, למרות שפשוט שנהג במידת חסידות, וכיון שדבר זה הוא סיבה להתיר אף למידת חסידות שמא מעיקר הדין אי"צ אפי' לזה ומוותרת גם ראייה ממש]. ובספר מקל יעקב (לרבי יעקב מעסקין, התכתב עם כמה גדולים וכיניהם הגדול ממינסק כמוכא בזכר יצחק ח"א סי' סה ובח"ב סי' ה, מכות כד. סי' קסו) כתב על דרך הממוצע שהחבטה בעיון בעלמא תוך כדי הליכתו מותרת, והסתכלות בהתבוננות בעיון ובמחשבה זרה אסורה וזהו שלא כהיחוד דעת שהתיר רק בדרך העברה בעלמא, ולא כהאגרו"מ שהתיר אף בחוף הים למרות שיאלץ לראות כל העת, ואולם יתכן שגם להאגרות משה יאסר כאשר מכורח המציאות יצטרך לתת את עיניו זמן רב בערוה מבלי להסיטם ממנה באופן שיתבונן בה בעיון, וצ"ת]. ובהגדרת ענין 'החבטה בלי התבוננות' ראה בחוט שני (אבהע"ז עמ' מב).

והנה בחוט שני (אבהע"ז סי' כא סק"ה) כתב שאין ההיתר אלא כשמסתכל כדרך אגב ובלא כוונה נוכח"ז כתב גם בפירוש תקון תפלה שנכתב ע"י המדפיסים בסידור אוצר התפלות (בפירוש וידוי יום הכיפורים ד"ה במראית העין, דף תקסג.). ושם הנוסח הוא שאסור להסתכל בערוה 'במזיד' ורק בלא אפשר ולא קא מכיון פטור]. והיא סברא מחודשת יותר שלא די בכך שיראה בדרך העברה אלא צריך גם שיהיה כמתעסק בזה ולא יהיה מתכוין למה שהוא רואה, וכגדרי דין 'אינו מתכוין', ואולם הוא חידוש לומר כך, ומהיכי תיתי לערב כאן סברות של אינו מתכוין שלא הזכירו בפוסקים מלפנים [והאמת שיתכן שהוא טעות המדפיס, כיון שהחוט שני בהמשך דבריו מפלפל בדברי הח"ה (כלל ו באר מ"ה אות יד) שדן לגבי איכא דרכ"א שיהיה מותר עכ"פ משום שאינו מתכוין ולא אפשר, וכפי שהובא בהערה 1, וסבר המדפיס שזאת היא גם סברת ההיתר בליכא דרכ"א, והאמת שזה אינו ובלכא דרכ"א היא סברא חדשה ולא משום שאינו מתכוין. וראה גם בעיון אליהו (מגילה כח. ד"ה א"ל) שהזכיר שבאיכא דרכ"א הוא ראייה במתכוין, ומשמע שבלכא דרכ"א איירי באינו מתכוין, אבל מדבריו נראה שאין כוונתו שצריך להיתר של אינו מתכוין אלא שכל שאין לו דרך אחרינא יש לכנותו כמו שאינו 'עובר בכוונה' אבל הוא היתר אף שיודע שמסתכל ומתכוין לזה, וראה גם בפירוש הר"י בן חכמון שהשתמש ג"כ בשימוש לשון כעין זה].

שיודעים שהרחוב נקי לחלוטין מפריצות. ובפשוטו שרי אף בכה"ג שיבוא לידי הרהור, ומה שיהרהר תוך כדי ראייתו ודאי שרי, ואם יבוא להרהר לאחר מכן הוא ככל הרהורי עבירה שאין אדם ניצול מהם כל יום, וישתדל להסיע דעתו מהם¹⁹. ונראה שגם האגרות משה חזר והכריע כן שאף הרהור מותר כשליכא דרכ"א, וראה מה שהובא ממנו בהערה²⁰.

ומוכרח כן גם בגמ' שהקשתה שאם ליכא דרכ"א אנוס הוא, והוכרחה לחדש שאעפ"כ משום מדת חסידות יאנוס עצמו, ולא תי' בפשיטות שצריך לאנוס עצמו בכדי שלא יבוא לידי הרהור²¹.

¹⁸ והנה בחידושי בתרא (ב"ב נז: סי' תסב) היה פשוט לו שבמקום הרהור אסור, וכתב שבמהלך על הנהר אין לו הרהור משום שטרוד במלאכת ההליכה, ולפי"ז נמצא שלא נאמר ההיתר של דרכ"א אלא על שפת הנהר וכדו', והוא דוחק. וכבר הערתי על דבריו בהערה 11.

¹⁹ וכן תפס הר"ש סובל בשו"ת שלמות חיים (אבהע"ז סי' קב, ובמהדו' ישנה סי' תשכו), וגם הגרי"ח זוננפלד לא השיגו על סברתו.

²⁰ במקום אחר (אבהע"ז ח"ב סי' יד) דן האגרות משה אודות הנסיעה ברכבת ובאומבוס כשיש שם דוחק של אנשים ונשים, והתיר אפילו כשיבוא לידי הרהור, וז"ל הנוגע לענייננו בקיצור 'בדבר הליכה בסאבוויי ובבאסעס בזמן שהולכים בני אדם לעבודתם שנמצאים שם אנשים ונשים דחופים זה בזה, שקשה מליזהר מנגיעה ודחיפה בנשים אם מותר או ללכת בשעות אלו שם... עכ"פ לדינא בנשים אחרות אף בא"א ונדות ונכריות ליכא איסור שלא בדרך תאוה לכו"ע, ולכן לא שייך לחוש מללכת בסאבוויי ובאסעס בשעת הליכה לעבודה שדחוקים ודחופים אנשים ונשים אף שלא יוכל ליוזהר מנגיעה ודחיפה בנשים... וכן ליכא איסור מהאי טעמא גם לישב אצל אשה כשליכא מקום אחר דג"כ אין זה דרך תאוה וחבה... אבל אם יודע שהוא יבוא לידי הרהור יש לו למנוע מללכת או אם אין נחוצו לו, ואם מוכרח לילך או ג"כ לעבודתו אין לאסור לו אף בכה"ג, ויתחזק להסיח דעתו מהן ולהרהר בדברי תורה כעצת הרמב"ם שם ה"ט וע"ז יוכל לסמוך וליילך לעבודתו. ואם יודע שמבעו רע ויבוא מזה לידי קישוי אבר אסור לו לילך או גם לעבודתו. אבל ח"ו לאדם להיות כן דבא זה מבטלה כדאיתא בכתובות דף נ"ט על האשה וה"ה על האיש וצריך לעסוק בתורה ובמלאכה ולא יהיה כך'.

²¹ והנה בתורה לשמה (סי' שצד) כתב על אדם שבאה אצלו אישה (צנועה) לצורך איזה עניין של עסק והוא מוכרח להסתכל בה, ובסתכלותו יש לו הנאה ממנה, שהדבר אסור אם לא שאינו מתכוין להנות, ואופן זה הוא לכאורה מציאות של ליכא דרכא אחרינא, שהרי צריך הוא להתבונן בה לצורך עסקו, ואף על פי כן אסר את ההנאה והתירה רק מצד שאינו מתכוין. ולשיטה זו יש לפרש שהגמרא לא תירצה שהיב לעצום את עיניו כדי שלא יהנה, שהרי יש בידו פתרון אחר על ידי שלא יכוין, וגם לא קשה שנפל כל ההיתר של ליכא דרכ"א בבירא שהרי בנקל יכול שלא לכוין. אולם כל זה לשיטת התורה לשמה

וכן מוכרח כך אם נתפוס שאין כלל איסור ראייה במקום שהיא לא תביא לידי הרהור, שלפ"ז בהכרח כל הנידון בגמ' הוא רק בשעכ"פ עלול לבוא לידי הרהור, וראה עובר אורח (להאדר"ת, סי' רלז)²².

ויש לדמות עניין זה לסברת האחרונים²³ שהרהור שבא בשיטפא ולא נשתקע בו מרצונו לא נאסר, כיון שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, והיינו שהוא מעשה הרהור שנעשה בהיתר ובודאי לא אסרתו התורה, וגם הרהור שבא לו ע"י הליכתו ברחוב כיון שהוא בא לו בדרך של היתר אין בו איסור כלל.

בשהדרך האחרת ארוכה וכדו'

כתב בחוט שני (אבהע"ז סי' כא סק"ה) שדרך ארוכה יותר אינה נחשבת כדרכא אחרת, וכן

שתפס שמהני אינו מתכוין באיסורי עריות, אבל להמובא לעיל מהחפץ חיים (כלל ו באר מים חיים אות יד) שדיני אינו מתכוין אינם שייכים באיסורי עריות, הרי שוב נמצא שאין לו עצה על ידי שלא יתכוין ושוב יהיה מוכרח שכשליכא דרכא אחרת מותרים גם ההרהור וההנאה.

²² ובשאלה זו של הסתכלות שלא תביא לידי הרהור ראה גם בתורת ההסתכלות (סי' ז), ואכמ"ל.

²³ כן הוא בראשית חכמה (שער הקדושה פ"ה) וז"ל 'והיינו כשהאריך בהרהור ההוא הרבה, והביא עצמו לידי הרהור, כמו שאמרו במסכת נדה (פרק ב) המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים ה, ה) לא יגורך רע, שאז ודאי הוא בא לידי טומאה ומוציא זרע לבטלה שנקרא רע, כדפי' בזוהר. אבל אם בא לו הרהור ודחה אותו מלבו הרי לא עשה פרי ואינו נחשב לו לעון הרהור, הרי אמרו ז"ל ג' דברים אין אדם ניצול בכל יום ואחד מהם הרהורי עבירה, והו"ד בפלא יועץ (מחשבה), וכע"ז נכתב גם בעזר מקודש (אבהע"ז סי' כג ס"ג) ובדרך פקודיק (ל"ת לה חלק המחשבה סי' ד), ואכמ"ל.

²⁴ וכן הביא גם בחשוקי חמד (כ"ב נז): בשם אחד מגדולי הדור, ומשמע כך גם באורחות הבית (שטרנבוך, הדרכה והערות פי"ג) שהזהיר שלא לעבור ברחובות שיש בהם פריצות 'כשאפשר לעבור בניקל ברחוב שאין שם פריצות, ומשמע שמדינא אי"צ לטרוח ע"ז הרבה. ואמנם, החשוקי חמד עצמו, הגם שהסכים לסברא זו, מ"מ כתב שלא יפתח חשבון בנק בסניף הקרוב אליו אם יש שם פריצות, אלא ינדוד למקום רחוק, משום שעתיד לבוא לבנק פעמים רבות ויכשל בהרבה ראיות. ודבריו צריכים ביאור שאם ראייה אחת מותרת משום שליכא דרכ"א ה"ה שראיות רבות יותרו כדי שלא יצטרך להאריך את דרכו הרבה פעמים. ואמנם מעיון נוסף בדבריו נראה שכונתו שעלול להיכשל בראייה שאינה נצרכת לו, וכן משום מידת חסידות של איבעי ליה למינע נפשיה.

כתב בספר הסתכלות בהלכה (פ"ד עמ' נג הערה ח) בשם הגרי"י פישר²⁴, וגם הגר"ח קנייבסקי רמז לסברא זו בתשובתו שנדפסה בקונטרס שערי שיח (על הש"ס כ"ב סי' כט) [ויותר בבירור נכתב כן בשמו בדרך שיחה (פרשת קדושים עמ' שס)]²⁵.

אבל בדובב מישרים (ליקוטי תשובות והערות הנדפס בסוף ח"ג, סי' צד) כתב שיש להאריך הדרך²⁶, וכן הוא גם במחשבת מוסר (להגרא"מ שך, פרשת נח עמ' קלה) שיש לטרוח עבור מציאת דרכ"א ואף שיש קושי בדרך זו צריך ללכת דווקא בה, ועפ"ז כתב לנוסעים מבני ברק לים שיסעו לנתניה ולא לתל אביב²⁷. ומבואר כך כבר בזבח השלמים (ע"ז מח; דף יב. מדפי הספר)²⁸

ואמנם פשוט וברור שגם לשיטה זו יש גבול לדבר²⁹, ובאמת שדבריו של הדובב מישרים

²⁵ וכיצא בזה הורה הגר"ק בשאלה אם יש להסיר את המשקפיים בעת ההליכה ברחוב כשע"ז מיטשטשת הראיה, וכתב 'שוב שיסיר' [נדפס בקובץ אליבא דהלכתא (כרך נו עמ' צו)], והיינו שא"ז חייב מדינא משום הטורה אבל מידת החסידות קיימת גם בזה.

²⁶ ובאו נדברו (ח"ז סי' עה) ציין שדן בזה בספרו תורת ההסתכלות (סי' ט) וכתב שהוא תלוי בסברות האיסור לגבי עוצם עיניו כשאיכא דרכ"א, עיי"ש. ואמנם גם הוא כתב (בהערה במהדורה הישנה) שאין צריך ליסוע מבני ברק עד לים נתניה שהוא אריכות הדרך פי כמה מהים של תל אביב, ושלא כסברת המחשבת מוסר שבסמוך [וכתב גם סברא להעדיף את ימה של ת"א שיתקל בו פחות בפריצות].

²⁷ וכ"ה גם בשו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' ה, והי"ג סי' שמג), וראה גם לב אליהו (מהדו' תשמ"ג, ח"א עמ' 26) שהג"ר אליהו לופיאן הקפיד על כך שבכדי לקצר לו את הדרך לקהוהו דרך שוק מחנה יהודה אשר בירושלים, ובא אליהם במענה שיש דרכא אחרת.

²⁸ עיי"ש שכתב שכאשר איכא דרכ"א לא ילך במקום פרוץ אע"פ שהוא דרך קצרה, הרי שאף שהוא דרך קצרה נחשב הדבר כאיכא דרכ"א.

²⁹ ומלבד שפשוט כך מסברא יש להביא לזה גם ראייה מהאור זרוע (ח"א סי' תרפ) שכתב שבסתמא אין אנשים מצויים בנהר במקום שעומדות בו הנשים לכביסה משום שצריכים להעצים עיניהם, והנה האופן שמהני לעצום בו את העינים הוא רק כשליכא דרכ"א ואעפ"כ מסתמא אין האנשים באים לשם, וזהו בהכרח משום שאין מחוייב המציאות שיבואו לשם, דאם היה זה נוגע לחיותם היו בודאי כאלו שיבואו ויעצמו את העינים, ומוכרח א"כ שגם דבר שאינו נוגע לחיות האנשים ממש מוגדר כליכא דרכ"א, והיינו או שהייתה שם עוד דרך ורק היא הייתה ארוכה, או שהצורך להגיע לנהר אינו צורך כ"כ, ואעפ"כ נחשבה הדרך כליכא דרכ"א.

נאמרו על אופן שהדרך הארוכה היא ארוכה רק 'במקצת', עיי"ש.

וכן גם להשיטה המקילה כשנצרך להאריך הדרך, אין הכוונה להארכה מועטת ממש, וכן כתב בדרך שיחה (פרשת קדושים עמ' שסא) שאמנם אין הדבר תלוי בהארכה מרובה כעין שיעור חמישית הדרך אבל עכ"פ אם רק מאריך במעט הרי זה כדרך שווה, ואין נחשב לאריכות הדרך אלא כשניכר הדבר שהיא חשובה כדרך ארוכה יותר.

הוצאת ממון עבור הליכה בדרך אחרת

בספר ידי כהן (קונטרס בכל דרכיך דעהו עמ' 146 הערה 290) כתב בשם הגר"צ אבא שאול, שא"צ להוציא הוצאות עבור הליכה בדרך אחרת, ולכן אי"צ לשלם על נסיעה במונית אפילו אם באוטובוס יש פריצות.³⁰

איזהו הצורך שהותר לילך עבורו

³⁰ וראה להלן שהגרי"י פישר התיר אף ללכת למקום פריצות בכדי לקנות חפץ בול ולא רק שאינו צריך לקום ולהוציא הוצאות עבור הליכה בדרך אחרת. ואמנם שמעתי שהיו אומרים, שהגר"מ גפן זצ"ל (ר"מ דשיבת חדרה) הקפיד ליסוע אך ורק במוניות משום טעם זה של דרכ"א, ונראה שהיה זה ממידת חסידות ולא מעיקר הדין, שו"ר בשו"ת משנת יוסף (ח"ה סי' ג) שתפס לדינא שצריך להוציא ממון עבור דרכ"א אחרת, ויתכן א"כ שגם הגר"מ גפן סבר כך.

³¹ וכן הוא גם לשון הריטב"א (מכות כד. ד"ה שאינו) 'שאינו מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. פירשו אף על פי שצריך לעבור דרך שם ולית ליה דרכ"א אחרת'. והוא פשוט. והשאלה היא רק מה מוגדר כצורך. וכן פשוט שאין צריך שיהיה צורך של פיקוח נפש, וכפי שכתב בשו"ת בתי כהונה (ח"ג, בית דין סי' יב, דף יח. מדפי הספר).

³² ובכ"ה"ג שנכנס לחנות שהמוכרת בה אינה צנועה, ולית לו דרכ"א אחרת, אלא לרכוש שם, מותר מן הדין להביט בה, וכמובן. וראה בספר נקיות וכבוד בתפילה (שו"ת מהגר"ק סי' סא) ששאל מהגר"ק האם מותר להסתכל באשה כאשר היא תיפגע כשימנע עצמו מהסתכלות, וכגון שקונה בחנות וכדו', והשיב לו הגר"ק 'מה שאסור אין היתר'. ויש לפרש בכוונתו שאם הוא באופן שיותר משום ליכא דרכ"א שרי, אבל אם יש לו דרכ"א, וכגון שיש גם מוכר איש, אין היתר במה שהיא נפגעת ונחיינו גם כשהפגיעה אינה חשובה מצ"ע כליכא דרכ"א, אבל לפעמים גם הפגיעה עצמה היא כעין ליכא דרכ"א, וכגון כבעל תשובה שאמו או קרובת משפחתו אינה

כפי שנתבאר אם אין לו דרך אחרת הותר לו לילך אף שיבוא לידי ראייה אסורה, ואולם ברור שלא כל דבר מתיר לו את עצם היציאה לדרך³¹, ויש לברר את הגדר בזה מעט, ונביא כמה דוגמאות.

בספר הסתכלות בהלכה (פ"ד עמ' נד הערה יב) הביא בשם הגרי"י פישר שצורך של קניית חפץ בזול מתיר כניסה למקום פריצות [ובלבד שהוא הנחה של סכום חשוב, והורה שתלוי הדבר במה שחשוב עבורו, עני לפי עניו ועשיר לפי עשירותו]³².

ובארחות רבנו (מהדו"ח, ח"ה עמ' צו) התיר נסיעה לים לצורך בריאות אף שבדרך יעבור במקומות פרוצים³³, וכן הוא גם באגרות משה (אבהע"ז ח"א סי' נו ד"ה והנה מדסתם) [ושם התיר גם כשבים עצמו תהיה פריצות]³⁴.

וכשהוא לצורך טיול ולא לצורך בריאות, משמע במחשבת מוסר הנ"ל (פרשת נח עמ' קלה) ובאז נדברו (ח"ז סי' עה) שהוא ג"כ מותר, ועיי"ש שדנו איזה הוא האופן הרצוי ביותר בנסיעה לים, אבל זה שעצם הנסיעה לטיול בים הותרה, אף

צנועה, ויש לו להיזהר שלא לפגוע בה. וראה גם בשו"ת תורה לשמה (סי' שצד) שאסר התבוננות של הנאה באישה המדברת עימו לצורך עסקיו ואף שמוכרח להתבונן בה, אם לא שמכין שלא לחנות, ונראה שגם הוא סבר שדבר זה הוא כליכא דרכ"א אחרת, אלא שלדעתו אף כשליכא דרכ"א אחרת נאסרה ההנאה כשהוא מתכוין, וכפי שהובא לעיל.

³³ ואמנם המליץ על ים נתניה, ובפשוטו זהו משום שהוא מקום שיש בו פחות פריצות, וגם זה בכלל איכא דרכ"א שימנע את הראיות האסורות, וכעין סברא זו כתב בתשובות והנהגות (ח"ד סי' רצז) לגבי ענין אחר [אבל יתכן שהמלצתו היתה מסיבה אישית משום שרצה שכותב הספר ילך גם לבית הבראה שהיה ממוקם בנתניה, והכי מסתבר טפי שהלא משום דין דרכ"א אי"צ להאריך את דרכו כ"כ, וכפי שהובא לעיל מאז נדברו (ח"ז סי' עה בהערה)].

וראה בתשובות והנהגות (שם) שאסר ללכת לקייש במקומות שיש בהם מכשול של פריצות, וצריך בירור אם כוונתו לאסור גם כשאין לו מקום אחר לטייל בו.

ומענין לענין באותו ענין ראה באז נדברו (ח"ז סי' עה) שכתב שכהיום כל הרחובות עלולים להיות פרוצים ואין חייב לבחור ברחוב אחד יותר מחבירו, ומה שממנע את הפריצות אינו סיבה להעדיף רחוב אחד על פני חבירו, ואדרבה לפעמים ברחוב הידוע כפרוץ שומר בו האדם את עצמו יותר, ועיי"ש מה שפלפל בזה.

³⁴ והסתפק אם להתיר בזה גם כשיבוא לידי הרחור, וכמובא לעיל.

שעובר במקומות שיש בהם פריצות, זהו דבר שהוסכם על דעת שניהם.

בשלמת חיים (אבן העזר סי' סב) מבואר שלא רק טיול שבכדי להגיע אליו צריך לעבור דרך מקום שיש בו מכשולות הותר, אלא אף כאשר מקום הטיול³⁵ הוא גופא במקום המכשול, עיי"ש³⁶.

ובספר מסורת משה (ח"א אישות סי' נב עמ' תג) הובא מהגר"מ פיינשטיין שלא צריך שיחיה מוכרח לצאת, אלא כל שרוצה לצאת, לעסך או

משהו³⁷, ה"ז בכלל צורך שמותר לעבור בעבורו בדרך שיש שם עריות אם ליכא דרכ"א³⁸.

ובאופן שנוצר להגיע למקום זה לצורך מצוה, כגון שצריך להשגיח על לישת הנשים את בצק המצות, והן מגלות זרועתיהן, בעובר אורח (להאדר"ת, סי' רלז) הסתפק בזה שיתכן שהוא כאנוס כיון שאין לו מי שישגיח, וה"ז כמו שאין לו דרכ"א, ויכול להסתכל בהם לצורך ההשגחה. ובשלמת חיים (אבהע"ז סי' סח) פשוט לו שהוא כליכא דרכ"א³⁹, והתיר עפ"ז לבוא למקום שיש

³⁵ דבריו של השלמת חיים נסובים על טיול רגיל ולא דווקא לצורך בריאות, כמבואר למעיין בדבריו שם ובחלק אורח חיים (סי' שסג).

³⁶ ז"ל השלמת חיים 'צ"ב בב"ב (צ"א ע"ב) כד הו' מטיילין מליא ומלייתא בשוקא כבר שיתסר, מהא דב"ב (נ"ז ע"ב) אי איכא דרכא אחרינא רשע הוא. תשובה: כנראה דבשוקא שהיו רגילים לשחק הוי כליכא דרכא אחרינא, ופשיטא שהיו נזהרים לכתחילה. אבל סיפר שלא היו חוטאים, כשרותו של דור'. ויש להעיר בדבריו ב' הערות. הא' שלמרות שאף טיול חשוב כצורך שהותר לעבור בעבורו במקומות המכשול, מ"מ זה פשוט שהוא רק כאשר יש לו איזה סיבה למה הולך לטייל במקום זה דייקא, ואם יכול לטייל גם במקום אחר שוב יש לו דרכא אחרינא לטייל בו ואסור, וכן מוכח מלשון השלמת חיים 'דבשוקא שהיו רגילים לשחק הוי כליכא דרכא אחרינא, והיינו שרק משום שהורגלו כבר לשחק שם הותר, אבל אם אין לו סיבה להעדיף מקום זה על פני מקום אחר אין היתר. והערה הב' היא שלכא' צ"ב מדוע לא תי' שהיו המלייתא לבושות כהוגן ולפיכך הותר לטייל עימם אף שיכלו לטייל במקום אחר, ויש ללמוד מזה שאין הדבר תלוי באופן הלבוש של האישה, וגם אם היא לבושה כהוגן אבל יש בה חשש מכשול אין ללכת עימה כשיש דרכ"א, וזהו שהוקשה לו שמדברי הגמ' מבואר שהיה עלול להיות מכשול ורק שהם שמרו עצמם.

ולעיקר הדין בטיול, ראה גם באגרות משה (אבהע"ז ח"א סי' נו ד"ה וגדולה) שכתב 'זה"ה כשאין לו צורך לילך שם דהולך רק לטייל שאף בליכא דרכא אחרינא הוא אסור לסמוך על עצמו שיסיח דעתו, אבל אין נראה שכוונתו לאסור מה שאנו קוראים טיול, וכוונתו ל'שוטטות' שאין לו שום עניין ללכת במקום זה דווקא [ובדומה ללשון זה נכתב בשו"ע (אור"ח סי' קנא ס"א; סי' תרלט ס"א)], אבל מה שרוצה לטייל ולהתאוורר ודאי מותר והוא בכלל 'שאר צרכיו' שהתיר בעבורם [וק"ז לפי הנוסח שהועתק למעלה ממסורת משה שמשמע שמותר כל שיש לו איזה רצון מסוים במקום זה].

³⁷ באגרות משה (אבהע"ז ח"א סי' נו ד"ה וגדולה) הנוסח הוא 'שצריך לילך לשם לפרנסתו ולעבודתו ולשאר צרכיו' וחזר על נוסח זה כמה פעמים שם ובהמשך דבריו. וא"כ מסתבר שגם במסורת משה אין הכוונה שאין לו צורך כלל ורק רצון הוא שמפעם בליבו, וכפי שנתבאר לעיל שבאגרות משה כתב להדיא לאסור כשהולך רק לשם טיול. וכפי שהובא בהערה 31

כן משמע גם מלשון הריטב"א (מכות כד. ד"ה שאינו) שצריך להיות לו איזה צורך.

³⁸ והוסף שיזהר מה שיכול שלא להסתכל וכדו', וזהו כפי מה שכתב באגרות משה להנהיג כהמדת חסידות שיעצום עיניו.

³⁹ וראה כע"ז במעין אומר (ח"א פ"ה סי' פב; ח"ב פ"ג סי' קמג). ועי' ח"ב פ"א סי' א"ב, וכן בספר צדיק כתמר יפוח (הו"נ גסברג, פ"מ עמ' תסב) הביא שהגרא"ל שטיינמן זצ"ל הורה לאדם שמקפיד מאד בשמירת עיניו ואף אינו נוסע באומבוס שאעפ"כ ילך להצביע בבחירות משום שליכא דרכ"א, ובספר ווי העמודים וחשוקיהם (כרך לד, בתשובות הגר"י זילברשטיין סי' יא) כתב כע"ז גם לגבי מצוות כיבוד אב ואם כשביקשו שיבואו הוא ומשפחתו לבקרם במקום מגוריהם אשר באילת [ואמנם עורר שם הרבה על המיבעי ליה למינס נפשית]. והדבר נוגע גם לענייני הטבלת גיורת בפני ב"ד וראה ע"ז בשו"ת יביע אומר (ח"א יו"ד סי' יט) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' לד). ועיין בספר שו"ת י"ד משה (מכתב א אות כו, עמ' קלא) שהגר"מ פיינשטיין הורה שלא להימנע מלהשתתף במסיבה (-דינר) של ישיבה וכדו' (-חתונה) שמשמשות בו מלצרות שאינן צנועות [ועכ"פ באופן שלא יביא לידי הרהור], ובפשוטו הוא משום שהם דברי מצוה וליכא דרכ"א לקיימם [וראה גם בספר יג"ל יעקב (דרדק, עמ' רט - ריב) שבישיבת טעלו ערכו מסיבה (-דינר) והזמינו קיטרינג שהביא מלצרות נכריות שאינן צנועות משום שלא היה באפשר להביא גברים, ולאחר מכן כתב רה"י הג"ר ברוך סורוצקין שמכאן ואילך יתקנו את הדבר]. וכן עיין בשו"ת חת"ס (ח"ה סי' קצ) שכתב 'אע"כ פשיטא שכל המצות נדחות מפני הטא הרהור עבירה, ולפי"ז יתכן שלא יהיה מותר אפי' לצורך מצוה כשעלול לבוא לידי הרהור, אבל יותר נראה שכוונת החת"ס לדון בגדרי דחייה כדוגמת עשה דוחה ל"ת, ובזה כ' שהמצוה אינה מתירה הרהור אלא להיפך שההרהור דוחה את המצוות, אבל כאשר ליכא דרכ"א שאין איסור בהרהור [אם נתפוס שכשליכא דרכ"א מותר אף שיבוא לידי הרהור, וכשי"כ לעיל] שוב אי"צ לדיני דחיה ופשוט שלא ימנע מקיון המצוה, וכפי שאכן האריך החת"ס שם לבאר שניתן לקיים את המצוה (ה"ה מצות כיבוד הקיסר יר"ה) מבלי שיחיה הרהור, וע"כ"פ אם לא נפרש ככך את דברי החת"ס יצא חידוש גדול לדינא שבכל מקום לא יקיים אדם מצוה אם בדרכו עלול להיכשל בהרהור.

בו הרבה נשים שאינן צנועות לצורך מצוה, וכגון שבא לשם למחות על חילול השבת.⁴⁰

הליכה ברחובות, כתב האגרות משה (אבהע"ז ח"א סי' נו ד"ה והנה מדסתם) שאי אפשר לאוסרה, אף ש'חולכות שם פרוצות הרבה'.⁴¹

לגבי המתנה זמן רב לאוטובוס נפרד, הביא בספר אהל יעקב (סקוצילם, הרחקות מן העריות הערה נז, עמ' קפח) שמטו משמו של הגרי"ש אלישיב שאינה מחוייבת.

הליכה אחורי אשה

כל האמור עד כאן הוא כשהולך בדרכו ותוך כדי כך נתקל באשה, אבל קיים איסור נוסף ללכת אחורי אשה כמבואר בגמ' (ברכות סא.), וכפי שנפסק ברמב"ם (איסור"ב פכ"א הכ"ב) ובטוש"ע (אבהע"ז סי' כא ס"א). וקיימים בזה כמה פרטי דינים, כגון האם הוא רק כשהולך בסמוך לה תוך ד' אמות, וכן מה שכתב הרדב"ז (ח"ב סי' תשע) שאף שלדעתו אסור גם חוץ לד' אמות מ"מ אין לאסור אלא בהולך מאחריה ממש, וז"ל בקיצור 'שלא ילך אחריה ממש כאשר הוא מכוון כנגדה'. ואכמ"ל בפרטי דין זה וראה מה שהובא ע"ז באוצר הפוסקים (אבהע"ז סי' כא ס"ק מז). ועכ"פ איסור זה הוא אף כשליכא דרכ"א כמבואר ברדב"ז (שם), ובחפץ חיים (כלל ו באר מים חיים אות יד) כתב שכן משמע גם בפוסקים.

מכשולות שהם סיבה להימנע ממצוה, ומשמע שכל חשש שכזה הוא סיבה להימנע ממצוה, אבל ראה בשלמת חיים לעיל (סי' יט) שהקשה מהו טעמו של הס"ח, שהלא אם עובר בדרך שיש בה פריצות ע"מ להגיע להתונה לכאו' שרי, ומאי שנא כאשר הפריצות היא בהתונה עצמה, ותי' שהקפדתו של הספר חסידים היא רק משום שהוא מקום שמחה ויש שם גם תערוכות. ולפי"ז זהו גדר המכשול שחשש לו השלמת חיים גם בנידוד. עוד בשאלה זו של דבר מצוה ראה גם בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט אות יב).

⁴¹ וכעין לשון זו נכתב גם בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט סוף אות יב).

⁴⁰ והוסיף בזה תנאי שאין הדבר אמור אלא כשיודע שלא יכשל, אבל במסופק שמא יבוא לידי מכשול לא יבוא שמה. וכתב כן ליישב מה שהקשה לו השואל (- ר"ש סובל) מדברי הספר חסידים (סי' שצג) שכתב שלא לבוא להתונה שיש בה פריצות הגם שהיא מצוה, ובוה רמז השלמת חיים שאיסורו של הספר חסידים הוא משום חשש שיבוא לידי מכשול. ואמנם לא נתברר מהו המכשול שהתכוון אליו השלמת חיים, האם גם כשלא יקפיד על המידת חסידות של עצימת עיניו עדיף שלא יבוא, והנה לשון הספר חסידים הוא 'ואם יש פריצים ויודע שבלא פריצות לא יהיה, או אינו יכול להיות בלא הרחוק, או אינו יכול להיות מלראות בנשים, אל יהיה שם', הרי שכתב כמה